

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı: Van Özel Sayısı
Issue: Van Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 347-370

Hadim Devlet Anlayışı Çabasına Bir Örnek: Van ve Mülhakatındaki Hapishanelerde İyileştirme Gayretleri*

An Example of a Servant State Understanding Effort: Improvement Efforts in Prisons in Van and its Districts

• Ercüment TOPUZ*

*Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van/Türkiye.
Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of History, Van/Turkey.
ercumentopuz@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9458-1384

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:
26/02/2021
Kabul Tarihi / Date Accepted:
27/03/2021
Yayın Tarihi / Date Published:
20/04/2021

Atrf: Topuz, E. (2021). Hadim Devlet Anlayışı Çabasına Bir Örnek: Van ve Mülhakatındaki Hapishanelerde İyileştirme Gayretleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Van Özel Sayısı, 347-370

Citation: Topuz, E. (2021). An Example of a Servant State Understanding Effort: Improvement Efforts in Prisons in Van and its Districts. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Van Special Issue, 347-370

Öz

Bir arada yaşama kültürünün temelleri olan işbirliğini ve işbölümünü tehdit edenleri tenkil, te'dib ve tecrid vb. müeyyideler ile cezalandırma düşüncesi hapishane kurumlarının ihdasına sebep olmuştur. Bu kurumların kurgusu ise yaptırım yetkisine sahip siyasal otoritenin hususiyetlerine göre kurumsallaştırılmıştır. Osmanlı özelinde mezkûr kurumsallaşma sürecinin seyr ü seferi, bahse konu tespitin bir temsilidir. Beylik döneminin dengeli politikaları, tenkile dayalı yaptırımları, İstanbul'un fethiyle dillendiren emperyal iddialar te'dibe istinad müeyyideleri, ıslahat asrı devlet yapılanması ise tecridi telkin eden teskin cezaları ön plana çıkarmıştır. Devletin hususiyetlerine ilişkin yaşanan değişimlerin ceza sistemindeki hasılatının son perdesi olan hapishaneler, Van vilayeti özelinde tasvir edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada dönemler arası bir karşılaştırma yapılarak hapishane sisteminin ortaya çıkışına ve bu sistemin Amerika ve Avrupa'daki örnekleri dikkate alınmış, nasıl güncellendiğine ilişkin uzunca bir mukaddime sonrasında mezkûr birikimin Van vilayeti özelinde uygulanma çabalarına yoğunlaşmıştır. Bu yoğunluk, arşiv vesikaları başta olmak üzere konu hakkında kaleme alınmış araştırma eserler, makaleler ve tezler üzerinden anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Van, Ceza, Hapishane.

*Bu makale Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından maddi olarak desteklenen SBA-2017-5967 kodlu ve "Geleneksellikten Modernliğe Geçiş Sürecinde Van (1923 - 1960)" adlı proje kapsamında üretilmiştir.

Abstract

The idea of punishing those who threaten cooperation and division of Labor, which are the foundations of a culture of coexistence, with sanctions such as Exile, subjugation of rules and isolation, has led to the creation of prison institutions. The construction of these institutions is institutionalized according to the characteristics of the political authority with sanctioning authority. In Ottoman private, the course of the institutionalization process is a representation of the determination. The equilibrium policies of the Beylik period, the sanctions based on exile, the imperial claims expressed by the conquest of Istanbul, the sanctions based on subjugation, and the state structure of the Reformation century brought to the fore the consolation penalties that inculcated isolation. Prisons, which are the last curtain of the proceeds of changes in the criminal system related to the characteristics of the state, were tried to be depicted in the special Van province. After a long period of comparison, the emergence of the prison system and the examples of this system in America and Europe were taken into account and the efforts to implement the mentioned accumulation in the province of Van were focused on how it was updated. This intensity has been tried to be understood through research works, articles and theses written on the subject, especially archival documents.

Keywords: Ottoman, Van, Punishment, Prison.

Giriş

“İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” söyleminde sergilenen Osmanlı siyaset felsefesi, müşavirliğini üstlendiği misyon itibariyle muhataplarına buldukları zaman tahtında mekanı mamur ve imar ederek insanı te'dib ve terbiye etmeyi öğütlemiştir. Bu öğüdü bir mükellefiyet addeden Osmanlı Devleti, kendini hakem, hâkim ve hadim rolleri ile muttasıf bir şekilde tavsif etmiştir¹. Bu vasıfların tezahürleri esnasında ortaya çıkan tepkileri teskin ve tehditleri tenkil etmek için ise çeşitli dini ve örfi cezalandırma uygulamalarını hayata geçirmiştir.

Beylik döneminde “hakemlik” sıfatı ile ön plana çıkan Osmanlılar, -“eşitler arasında birinci” olarak tarif edilmiş (Finkel, 2020: 1)- bu yükümlülüğün icrası esnasında karşılaştığı güçlükleri kavanin-i

¹ Hakem ve hâkim kelimeleri “İyileştirmek amacıyla bir şeyden menetmek; düzeltmek; hükmetmek” manalarına gelen hükm mastarından türetilmiş sıfatlar olup “hakem” “bilgisi ve adaletiyle nihai hükmünü veren” anlamı öncelerken, “hakim” “bilgisi ve adaletiyle hükmeden” manasına muhtevlidir. Her iki kelimenin siyasi literatürde karşılıkları ise gücü, bilgi dizgesinde dize getirerek mensuplarının ve muhataplarının tepkilerini, temsililerini ve tercihlerini adalet terazisine göre tanzim eden birer yetke tarzında tevill edilebilirler. Her iki vasfın hitaba mazhar olabilmesi için “hadimlik” niteliğinin öncelenmesi zaruridir. Çünkü hizmet olmadan “hakem” ve “hakim” vasıfları “tahakküme” dönüşür. Bu gerçeği, mütেকaddimin: “mülk küfür ile abad olur zulm ile abad olmaz” sözüyle dile getirmiştir.

örfiyeye istinaden genellikle sürgün müeyyidesiyle cezalandırmıştır. Devletleşme ile birlikte hakemlik sıfatından ziyade “hâkim” karakteri hanedanın daha belirgin bir hususiyeti olmuştur. Hakimlik vasfı ile muttasıf Osmanlılar, düzene karşı muhalefet eden mücrimleri, kavanin-i örfiye ile ahkâm-ı şer’iyenin gözetiminde muhakeme etmiş, suçun mahiyetine göre had, kısas ve tazir cezalarını uygulamışlardır. Bu bağlamda her iki kaynağın kaideleri göz önünde bulundurularak mahkûmlar kalelere, kadırgalara ve adalara sürgünle bir nevi istihdama tabi tutularak teskin, hadd, kısas veya zindanlarda tecride tabi tutularak da tecziye edilmişlerdir.

Osmanlı Devleti, modern çağın eşliğinde var olma kaygısıyla merkezi devlet anlayışına (modern devletin doğası) doğru evrilerken her iki vafıya vakıf olan “hadim” sıfatını da iktidarını dahada görünür kılma adına devletin kurumsal misyonu halini getirmiştir. Bahse konu döneme kadar kişiler eliyle yürütülen hizmetlerin imar ettiği mekanlar, hanedanların, sultanların veya bu tür aileler ile iltisaklı olanların meşruiyetine payanda olurken, belirtilen asırla birlikte devletin tüzel kişiliğine yapılan vurgular zikredilen meşruiyet kaynaklarının kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır. Bu değişimle birlikte yürütülen hizmetler, doğrudan devletin mükellefiyetine eklenerek “hakem” “hakim” vasıflarıyla muttasıf temsiliyeti “hadimlik” ile temellendirmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti’de XIX. yüzyılın ikinci yarısının arefesinde ve akabinde kurulan nezaretler-müdürlükler ile birlikte hadim devlet rolüne soyunmuştur. Bu tavrın adliye sistemine yansması ise düzenine karşı diklenenleri rehabilite edebilmek amacıyla cezalandırma usullerinin özünü teşkil eden kavanin-i örfiyeyi ve ahkâm-ı şer’iyeyi çağdaş diye nitelendirilen batının norm ve kuralları üzerinden revize etmesi olmuştur. Bu rol değişikliği ile birlikte suçluların yeniden topluma kazandırılması için hapishaneler ve islahevleri ortaya çıkmıştır.

Müeyyideleri Tayin Eden Siyasi Etiketler: Hakem-Hâkim-Hadim

Osmanlı Devleti’nin siyasi serüveninde uygulamış olduğu cezai müeyyideler dikkate alınarak mezkûr nizam üç başlık altında incelenmiştir. Ancak dönemleri tavsif eden bu vasıflar, keskin hatlarla siyasi nizamın hudutlarına düşülmüş birer sıfattan ziyade zamanın ve zeminin endeksine tabi olarak devletin ön plana çıkarttığı yönetim iradesinin ve idaresinin birer tezahürüdürler. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin teşekkül, terakki ve tekâmül dönem terkiplerinde bu üç ana vafın bir aradalıkları söz konusu olduğu gibi ta’dile ve tanzime kendilerini tabi tuttukları dönem aralıklarında da mezkûr sıfatlar

devletin birer gölgeleri olarak her daim mevcut olmuşlardır. Toplamda, siyasi teşekkülün terkinde rol alan kıymetlerin zaman ve zemindeki karşılıklarının kesafeti oranında devlet kendini siyaseten hakem, hukuken hâkim ve içtimai planda ise hadim vasfı ile tavsif etmiştir².

Osmanlılar, hakemlik vasfını devletin kuruluşu esnasında siyaseten yüklenerek meşruiyetine ilişkin muhalefeti teskin, iktisadi hassasiyetlerini telif ve aynı sıfatı hukuken de eda ederek içtimai muşeretini tehdit eden müttehimleri ve mücrimleri tenkil etmişlerdir. Devlet bu faaliyetlerini örfi bir yetkenin tezahürü olarak yürürlüğe koyduğu sürgün cezası üzerinden devşirmiştir. Sürgün cezai müeyyidesi o denli etkili kullanılmıştır ki “*İmparatorluğun teşekkülü tarihi, biraz da bu nüfus kalabalıklarının yer ve yurt değiştirmesi ve yeni ülkelerde kendilerine vatan kurması faaliyetinin bir tarihidir*” (Barkan, 1950: 544) şeklinde bir tespitte meydan vermiştir. Âşık Paşazade ise teşekkül dönemi Osmanlı’sını tasvir ettiği eserinde hakemlik vasfının bir tezahürü olarak algılanan sürgün cezasını ilahi takdir üzerinden meşrulaştırarak düzenin dolayısıyla devletleşmenin bir ön koşulu olarak sunmuştur.

*Kanundur padişahlar sürgün ide
Ki ya'ni bir dahı il ma'mur ide
V' eger halk incinür evvel seferde
Bu Tanrı takdiridür dahı n'ide
Gözetsün takdiri hōş muti' olsa
Olur, rahat ki ol nasibüm ide* (Aşıkpaşazade, 2003: 406).

Teşekkül döneminde Osmanoğulları, düzene ilişkin kaygı ve endişelerini “hakem” vasfının bir ilişiği olan sürgün cezaları üzerinden telafi ederken klasik dönemle birlikte “hâkim” sıfatına zemin

² Devlet denen şahsi manevinin asli kategorisini imleyerek muhatapları nazarında meşruiyetine menba' olan nitelikler mezkûr vasıflardır. Bu üç vasfın tavsif etmediği hiçbir siyasi örgütlenme insanlık tarihinde devlet olma olgunluğuna erişememiştir. Muktedirlerin, ilahi bir inayetle veya beşeri bir intihapla (seçimle) iktidarlara getirilmeleriyle yönetme şekillerine etiket olan monarşi, oligarşi, aristokrasi ve demokrasi gibi siyasi rejim tercihleri ne olursa olsun, bunların istisnasız olmazsa olmazları “hakem”, “hakim” ve “hadim” vasıflarıdır. Ancak bahse konu vasıfların, nazari ve ameli boyutlarına atfedilen ehemmiyetler zaman ve zemine göre değişmiştir. Örnek olarak hadimlik sıfatının bir tezahürü olan toplumsal yaşamı kolaylaştırıcı iktisadi, dini, eğitim ve kültürel vb. yapı stokları, vakıflar eliyle kişisel hayır anlayışla sürdürülmüş (bu yapıların muktedirlerin meşruiyetine yapmış oldukları katkılar izahattan varestedir.) ve bu miras XIX. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte modern devlet olgusuna ortak olan sosyal devlet anlayışının bir gereksinimiyle birlikte merkezî ve kurumsal zihniyet tarafından devralınmıştır. Aynı durum diğer iki vasıf için de söz konusudur.

hazırlayan alan hâkimiyetinin de etkisiyle zindan, kalebind ve kürek yaptırımlarını ön plana çıkartmışlardır. Bu dönemde kavanin-i örfiye yaptırımları kamu hukukunu gözetirken ahkâm-ı şer'îyye müeyyideleri de ittihad-ı anasırın kendi içindeki uyuşmazlıklarına odaklanmıştır. Dolayısıyla cemaatler şeklinde cem olan içtimai yapının sıhhat ve imtizacı hadd, kısas ve tazir yaptırımları üzerinden sağlanırken, siyasi alanın istikrarı da siyaseten katl ve sürgün etme cezaları üzerinden temin edilmiştir.

Alan hâkimiyetinin sembollerinden kalelerin bahse konu dönemle birlikte çoğalması cezai müeyyidelerin yerinde uygulanmasına fırsat vererek hürriyetten yoksun bırakma yaptırımları giderek yaygınlaştırılmış dolayısıyla kalelerdeki izbe yerler zindanlar haline getirilerek bu tür yapılar çoğaltılmıştır. Payitaht İstanbul özelinde tespitin tasvirine en somut temsileri, Yedikule Anemas ve Baba Cafer zindanlarına ek olarak Rumeli Hisarı başta olmak üzere fetih öncesi ve sonrasında inşa edilen kale benzeri yapıların belli bölümlerinin mahbes olarak ayrılması olmuştur³.

Diğer taraftan özellikle denizler üzerindeki egemenliğin giderek artması kol gücüne dayalı kadırgalar başta olmak üzere donanmaya ait araçlar için kürekçilere duyulan ihtiyacı ziyadeleştirmiş bu zarurette mücrimlerin kürek cezasına çaptırılmalarına bahane olmuştur. Bu tür cezai müeyyidelerin artışına ilişkin bilgilerin izdüşümlerini mühimme defterlerinde çokça görmek mümkündür. Örnek olarak 1565 tarihli 5'nolu mühimme defterinde “kürekçi ihtiyacının giderilmesi için idama mahkûm olmayan ağır suçluların küreğe konulmak üzere gönderilmesine” ilişkin emirler verilmiştir (5 Numaralı Mühimme Defteri, 1994: 99, 102, 108, 139, 140).

Klasik dönem sonrasında devletin alan hâkimiyeti, Celali isyancılarınca ve bu isyanın ardılları ve artıkları üzerine şekillenen ayan ve eşraf gibi yerel muktedirlerce tedricen törpülenmiştir. Ta'dilat dönemine⁴ kapı aralayan bu gelişmeler devleti, teşekkül döneminde olduğu gibi belli isyankâr grupları “hakem” rolü üzerinden sürgün ettirmesine, bireysel suçluları ise kürek cezasına çaptırılmasına yöneltmiştir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında düzenin aleyhinde faaliyette bulunanların toplu hallerde Kıbrıs adasına sürgün edilmeleri mezkûr

³ “Ve Boğaz'da Rumeli-hisarı'nda mahbus olan küffâr hatvanları...” (Topcular Katibi Abdulkadir (Kadri) Efendi Tarihi- s.692.)

⁴ Adalet üzere kendini yeniden anlamlandırma çabalarına takaddüm eden ve yaklaşık bir buçuk asır süren dönemdir. Ta'dilat döneminin en önemli tezahürü “adalet-name”lerdir. Adalet-nameler için bkz. (İnalçık, 1967: 49-145)

cezalandırma yönteminin tekrardan yürürlüğe konulmasının somut bir göstergesi olmuştur.

XIX. yüzyıla kadar hakem ve hâkim devlet telakkileri üzerinden belli cezai müeyyideler ile içtimai imtizacı, siyasi istikrarı ve iktisadi istihsalı koruma ve kollamaya odaklanmış olan muktedir hanedan, diğer taraftan kerim devlet anlayışı ile müşfik kollarını belli kutsal günlerde açarak da kendi meşruiyetini meşhur etmenin kaygısını göz ardı etmemiştir. Mevlid kandili münasebetiyle 1757 yılında alacak ve verecek nedeniyle mahbus olanların borçlarının bizzat padişah tarafından ödenmesiyle salıverilenler, mezkûr tespitin müşahhas temsillerinden biridir. Hadise, Hakim tarihinde şu şekilde nakledilmektedir. “Yine mah-ı rebî‘ulevvelin on ikinci gunu³ yevm-i Mevlid-i Rasul-i ‘Adnani ve ibban-ı meserret-buruz-ı mahbub-ı Subhani’de *sallallahu aleyhi ve sellem*⁴ hazret-i Şehriyar-ı ekrem ve Hidiv-i Tac-dar-ı efham *eyyedallahu ve ebkâhu mede’d-duhuri ve ‘l-umem* efendimiz hazretleri eslaf-ı havakîn-i kiram ve pişvayan-ı selatin-i ‘izam *enalehumullahu ‘l-mesubati min-Rabbi ‘l-enam* hazeratının eser-i cemillerine muktefi ve zat-ı necabet-ayat-ı ‘atafet-simatlarında merkuze ve mevhuba olan a‘taf-ı mekarim celi ve hafi muktezasıyla ‘amme-i ‘ibad u bilad ve fukara’-i ‘acz-i‘tiyada merhamet u ‘inayetleri mebzul u mecbul olmakdan naşi, *ibtigā’ en li-vechillahi Te ‘ala*¹ cumle-i sadakât-ı seniyyelerinden olmak vech uzere gerek Bab-ı Sadr-ı Asafi ’de ve gerek Ağa-kapusu ’nda ve zindanda ve cavuşan ve zabitan mahbeslerinde ashab-ı hukukun mutalib-i duyun ile edaya iktidarları olmayan ‘aceze ve fukaradan medyun ve mahbus olanların rical u nisvan tai’fesi ne ise mecmu‘u mikdar duyunları ve ism u resmleriyle defter etdirilip, zimmetlerinden matlub akçaları munasafa uzere ashab-ı hukûka eda’ ve nisf-ı diger matlubunu ‘adem-i mutalebe ile rıza ve sulh ve ibra etdirilmek uzere cumle sadakât-ı hazret-i Şehriyari ’den bu veçhile hisab olunup, ferade ferade herkese meblağ-ı matlubesi eda ve i‘ta olundu. Bu kadar ‘adimu’l-iktidar fukara kulları tengine-i zalam-ı mahbesden halas ve ashab-ı hukûkun dahi yedlerine bir habbe girmek mutasavver değil iken anlar dahi mesarr-ı yesar ile mecbur ve ferah-nak olup, her cihetden hulus-ı kalb ile mazhar-ı du‘ay-ı fukaray-ı ‘ibadullah olmuşlardır” (M. Hakim Efendi; I- 2019: 523-524). Aynı tavrın bir benzerini 1761 tarihinde III. Mustafa sergilemiştir (M. Hakim Efendi; II- 2019: 996-997).

XIX. yüzyıl, merkezîyetçi hassasiyetlerin ihya edilmesi niyetiyle mezkûr dönem tesirlerinin içtimai hissiyatlar gözetilerek terapiye tabi tutulduğu ve bu telakkinin bir telkini olan “hadim” vasfı üzerinden devletin yeniden telif edilmeye çalışıldığı bir zaman aralığı olmuştur. Islahat adı altında içtimai hissiyatları, devletin hassasiyetleri

üzerinden anlamlandırmanın birer tezahürleri olan bu yenileşme hareketleri cezai müeyyidelerin mahiyetlerinin de bu bağlamda yeniden değerlendirilmesini gündeme getirmiştir. Bahse konu değerlendirmeye kavanin-i örfiye ve ahkâm-ı şer'iyeye çağın galip normları üzerinden yeniden anlamlandırılmış ve bu çaba Osmanlı'da hapishanelerin inşasına ve ıslahına zemin hazırlamıştır.

Hadim Devlet Anlayışının Bir Tezahürü Olarak Osmanlı'da Hapishanelerin İnşa ve Islahı

XIX. yüzyıl, belli ailelerin uhdesinde bulunan hakem, hâkim imtiyazının payanda olarak nitelendirilen tebayla paylaşılmaya niyetlendiği ve bu münasebetle devlet denen siyasi teşekküllerin terkiplerindeki kıymetlerin de topyekûn güncellenmeye başlanıldığı bir dönemdir. Mevzuya mesel güncellemelerin en önemlisi; kerim devlet örgüsünün aşırılığını ifade eden efendi-kul ilişkisinin hadim devlet anlayışı nezaretinde terbiye edilmesi olmuştur. Böyle bir gelişme, cemiyete kendi kendini yönetebilme kabiliyetini kazandırmadan önce onun kaide ve kurallarına nasıl boyun eğileceğini öğütleyen bir devlet formunu gündeme getirmiştir. Tanzimat dönemi nizamnamelerine de bu gündemin kılavuzluğu yüklenmiştir.

Tebaanın sadakatine istinad eden uygulamaları cemaatlerin yetkesinden alıp ferdin ihtiyarına verecek şekilde kurumlara yatırım yapan Tanzimat dönemi düzenlemeleri, muktedir ile muti arasındaki muvazenesizliğe dayalı asırların siyasi hafriyatını, hadim devlet anlayışı üzerinden kaldırmaya çalışmıştır. “İktidarın tecesümmüne” temel teşkil eden “korkutma ve koruma” alanlarıyla sınırlandırılmış klasik devlet formunu, “ihtiramın tecezzisine” istinad eden “kurma ve kurtarma” işlevlerini de içine alacak bir şekilde genişleterek sosyal devlet kurgusunu kurumsallaştırmaya çalışmıştır. Bu çaba, belli bir ailenin sadık müşterileri olan toplumsal yapıyı, iktidarın ayık müşterekleri haline getirecek gelişmelere kapı aralamış, mezkûr yapı siyasal sistemin kısa vadede nesnesi uzun vadede ise öznesi olacak bir sürece tabi tutulmuştur. Cemaatlerin inisiyatifine terk edilmiş ferde, ihtiyarının hayır olduğunu kendisine telkin edecek bu gelişmeler, hadim devlet anlayışını işaret eden Tanzimat Fermanıyla açık edilmiş bu duyurunun mütemmim cüzlerini teşkil eden nizamnamelerce de yasal bir zemin oluşturulmuştur.

Devlete, toplumsal katmanları belli grupların inisiyatifine bırakmadan doğrudan doğruya kendisi tarafından yeniden organize edilmesini salık veren bu anlayış (Tanzimat Fermanı), düzeni anlamlandırıp istikbale taşıma mesuliyetiyle mükellef kılınan kanunnamelerce somutlaştırılmıştır. Klasik Osmanlı düzenini

güncellemeye çalışan bu tür teorik temellendirmeler, “kimsenin herkes olduğu” cemaatvari telakkiyi esneterek “herkesin aynı zamanda kimse olduğu” anlayışını derhatır eden bir toplumsal imtizacı teklif etmiş ve bu teklif üzerinden siyasal sistemin yeniden inşası telkin edilmiştir.

Cemaatler olarak kompartımanlara ayrılmış toplumsal parçanlanmışlığı Osmanlılık bilinci üzerinden toparlamaya çalışan “imtizac politikası”, hanedana bağımlılıktan kaynaklı raiyyet profili yerine devlete bağlılığı zımni bir şekilde teşvik etmiş, “kimsenin herkes olmasını ikincileyip herkesin kimse olduğu” anlayışını önceleyip yeni bir siyasi sözleşmenin varlığını gizli bir gündem olarak tanzimat dönemine serpiştirmiştir. Bu gündemi güncel kılacak birçok adımlar atılmıştır. Maarifin müesses kurumları olan medreselerin yerine mekteplerin artırılmasından hiyerarşik bağlamda çeşitlendirilmesine yönelik nizamnameler, toprağa dayalı ekonomik sistemi özel mülkiyete meylettirici arazi kanunnameleriyle yapıyı tüm paydaşlara pay etme çabaları, yerelden merkeze uzanan idari skaladaki yönetim zihniyetinde tebaanın (vatandaşın!) mahalli meclisler aracılığıyla kısmen de olsa daha görünür kılınmasına yönelik vilayet nizamnameleri ve benzeri birçok düzenlemelere bilinç kazandırıp istikbale taşıma adına neşriyatın yaygınlaştırılması gibi gelişmeler devlet nezaretinde ferdin nasıl bir geleceğe uyanacağı konusunda uyarılara örnek olmuştur. Nizamnameler vasıtasıyla ferdi ihtiyarı toplumsal hayrın başına konumlandırıp devleti bu bağlamda güncelleme faaliyetini kesintiye ve akamete uğratacak teşebbüslerinde tenkili için ceza hukukunda köktenci değişiklikler yapılmıştır. Bu değişim, hukukun nihai durağını temsil eden hapishane sistemini yeniden anlamlandırılmasına da yol açmıştır. Ancak bu tür tasavvuratların tahakkuku, mali sistemin gücüne istinad ettiği için hapishaneler örneğinde görüleceği üzere uygulamalarda çok fazla zaafiyetler gözlenmiştir.

Lafzı olarak "alıkoymak, engellemek, tutma, zapt etme," ifadelerini havi “habs” sözcüğüne bir mekân izafe edilerek oluşturulan “hapishane” bileşik kelimesi, mücrimlerin hapis edilmesine mahsus mahfuz mahallere verilen bir isimdir (Ş. Sami, 1332: 539-540). Cezai müeyyide öncülleri üzerinden bedeni işkenceyi öteleyip hürriyetten yoksun bırakma tehdidini afişe ederek düzene ilişkin kaygıların ve endişelerin tedibini, teskinini ve tenkilini hedefleyen, yasamanın sopası mahiyetindeki hapishanelerin ilk iptidai örneklerine 1595 yılında Hollanda’da 1609 yılında ise Almanya’ da rastlanılmıştır (Orat ve Çelik, 2011: 75). Zikredilen tarihlerden önce hapishaneler umumiyetle mücrimin cezasına mukabil tahsis edilmiş yerleşkeler değil gözaltı alanları olarak düşünülmüştür. Cezası kesinleşen mahkûmların

madenlerde çalıştırıldığı, kadırgalarda kürek çektiirildiği veya ülkenin en zorlu ve çetin köşelerine sürgün edildikleri ifade edilmiştir. Bu tür cezaların erkeklere mahsus olması nedeniyle XVII. yüzyılın başlarında İspanya Kırallı III. Felipe döneminde Beatriz de Zamudio, (Magdalena de san Jeronimo Ana) günahkâr kadınların yeniden sosyal hayata kazandırılması için ceza amaçlar için tasarlanan bir ev inşa etmeyi önermesiyle de aynı tarihlerde ilk kadın hapishaneleri ortaya çıkmıştır (Santos, 2014: 177).

Mücrimlerin ve müttehimlerin belli sürelerle hürriyetlerinden alıkonularak tevkif edilmeleri için devletler tarafından inşa edilen hapishaneler, ahvalin ahkâmı dikkate alınarak XIX. yüzyıla kadar revize edilmişlerdir⁵. Mezkûr yüzyılın eşiğinde Amerika, İngiltere ve Kara Avrupası bu yenilenme sürecinin yoğunlukla tartışıldığı ve uygulandığı adresler olmuştur⁶. Bir tarafta, mahkûmların iç muhasebesini temin edecek bir tarzda gece gündüz hücrede alıkonulmasını tavsiye eden “Pensilvanya sistemi” ile tutukluluk süresince kendine olan güveni kazandırmak hem de mahkûmiyet sonrasında sosyal hayata intibahı kolaylaştırma adına mesai saatleri içerisinde atölyelerde istihdamı salık veren ve tutuklu mekânı olarak da hücre yapılanmasından vazgeçmeyen “Auburn” modeliyle Amerikan hapishaneleri, diğer tarafta “Auburn” modelinin daha geliştirilmiş formalarından ibaret olan “Panopticon” sistemine dayalı İngiltere hapishaneleri XIX. ve XX. yüzyıl hapishanelerine referans olmuşlardır (Santos, 2014: 177).

Devletlerin düzene ilişkin tehditleri fiziki anlamda tenkil etmekten ziyade psikolojik manada teskin edip bunları yeniden topluma kazandırmak kaygısıyla inşa ettikleri bu tür hapishanelerin (Santos, 2014: 177) Osmanlı dünyasındaki ilk örneklerine hadim devlet anlayışının görünür kılınmaya başlandığı Tanzimat döneminde rastlanılmıştır. Dâhili tereddütleri ta’dil, harici tehditleri tahdit etmek amacıyla ilan edilen fermanla bedeni cezalara göndermede bulunularak muhakeme sisteminin ve buna ilişkin yaptırımların revize edileceğinin

⁵ Bu aralıkta en dikkate değer tavsiye İngiliz Yargıç John Howard tarafından dile getirilmiştir. Hapishanelerin halini dikkat-i nazarlara sunarak bu konuda bir hassasiyet oluşturmak amacıyla 12 yıl kadar İngiltere başta olmak üzere Kıta Avrupası’ndaki mahkûm ve mevkufine ayrılmış yerleri, yerinde yaptığı gözlemlerle araştırmış olan Howard, insan onuruna layık yeni bir fiziki yapıyı ceza hukukunun gündemine sokarak, mahkûmu ahlaki sorumluluklar üzerinden terbiye edecek bir sistemin inşasına öncülük etmiştir (Demirbaş, 2005: 4-40).

⁶ Bahse konum siyasal nizamların böyle bir tartışmaya ev sahipliği yaparak bu konuda yeni modeller sunması kendi siyasal sistemlerinin istikrarlarını ve istikballerini kemale erdirmeye kaygılandıran ileri geldiği ifade edilmiştir. (Bkz. Foucault, 1992: 8-32)

ipuçları verilmiştir (İnalçık ve Seyyitdanlıoğlu, 2006: 2-3). Fermandaki bu vurgu ile birlikte keyfi yaptırımların neticesinde mal ve emvalinden beri kılınan ve zindanlarda taşların insafına terk edilen mahkûmlar, artık devletin itibına değil hitabına mazhar olmaya başlayacaklarının ipuçları verilmiştir.

İtab ile hitap arasındaki geçişin en somut verisi İslahat fermanındaki konuyla alakalı bölümdür. “Hukuk-ı insaniyyeyi hukuk-ı adalet ile tevfiğ etmek için mazanne-i su’i olanları veyahut te’dibat-ı ceza’iyyeye müstahak bulunanların habs ve tevkiflerine mahsus olan kaffe-i mahbes ve mahal-i sairede usul-i habsiyyenin mümkün mertebe müddet-i kalile zarfında ıslahına mübaşeret olunması ve herhalde habshanelerde bile canib-i saltanat-ı seniyyemden vaz’ kılınan nizamat-ı inzibatıyeye muvafık olan muamelattan ma’ada hiçbir guna mücazat-ı cismaniyye ve eziyet ve işkenceye müşabih kaffe-i muamele dahi kamilen lağv ve iptal kılınması ve bunun hilafında vuku’ bulacak hareket-i şediden men’ ve zecr olunacağından ma’ada bunun icrasını emreden me’murin ile bi’l-fiil icra eyliyen kesianın dahi ceza kanunnamesi iktizasınca tekdîr ve tedip olunması ve Darü’s-saltanat-ı seniyyem ve eyalat ve bilad ve kurada umur-ı zaptiyyenin tanzimi maddesi asude-i hal olan keffa-i tebaa-ı mülükâneme kendi mal ve canlarının muhafazasına sahihen ve kaviyyen emniyet verecek surette tanzim kılınması” (İnalçık ve Seyyitdanlıoğlu, 2006: 2-3). Paylaşılan pasajdan anlaşılacağı üzere hapishanelerin "hukuk-ı insaniyyeyi hukuk-ı adalet ile" te'lif edecek surette ıslah olunması ve her türlü “mücazat-ı cismaniyye ve eziyyet ve işkenceye müşabih kâffe-i muamele” (Danişmend, 1975: 175) tamamıyla ilga ve iptal edileceği belirtilerek bu emirlerin hilafına hareket eden amir ve memurunun cezalandırılacağı ifade edilmiştir.

İslahat Fermanı’nda muhataplara nasıl hitap edileceğine ilişkin verilen bu mesajların gayri resmi ilk örneklerine Tanzimat Fermanı’nın hemen akabinde, İngiliz elçi Canning tarafından dile getirildiği bildirilmektedir. Cezai yaptırımlara konu olan yerleşkelerin fermana dile getirilen insani ihtiram ile mütenasip olmadığı dolayısıyla hapishanelerin kalelerden bağımsız müstakil olarak inşa edilmeleri veya ıslahlarının gündeme getirilmesi teklif edilmiştir. Bu eleştiri yaklaşık 10 yıl sonra ıslahat fermanına konu olduğu gibi sonrasında da mezkûr fermanın mütemmim cüzlerini teşkil eden hukuki düzenlemelerle de hapishanelerin inşa ve ıslahının devletin mali gücüne göre peyderpey yapılmasının önünü açmıştır (Orat ve Çelik, 2011: 84). Osmanlı Devleti’nin mezkur yapıları kalelerden müstakil bir şekilde yeniden konumlandırma çabalarında, konunun uzmanlarının görüş ve önerilerine yer vermiştir. Bu bağlamda İngiltere’den Meclis Nizamati

müzakeresi için getirtilen Major Gordon adında ki bir subaydan ve Mösyö Simit'ten (HR.MKT. 249/11) istifade etmenin yollarını aramış diğer taraftan hapishaneler nizamına dair eser kaleme alan Mösyö Pero'da katkıları dolayısıyla ödüllendirilmiştir⁷. Devlet, hapishaneler noktasındaki bu samimiyetini yüzyılın son çeyreğinde Londra'da düzenlenen Hapishaneler Kongresine iştirak ederek de göstermiştir⁸.

Hapishanelerin ıslahına ilişkin bu tür arayışlar kısa bir sürede bir hassasiyetin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte devlet, kaide ve kurallara mugayir hareketlerinden dolayı yargılanıp mahkûm edilen mücrimleri zindanlarda kendi kaderlerine terk etmekten ziyade hem mahbeslerin ıslahını veya yeniden inşasını üstlenmiş hem de bunların yemeğinden içeceğine, giyeceğinden sağlığına kadar ihtiyaçlarını kendi mükellefiyeti addedip yeniden topluma kazandırmanın arayışı içinde olmuştur. Bahse konu hassasiyet noktasında 1857 tarihinde hapishanelerin işleyişini ve mahbusların yaşayışlarını iyileştirmek adına bir düzenleme yayınlanmıştır (HR.TO.427/58). Hapishanenin sıhhi işleyişinin tamamıyla tabiplerin kontrolüne terk edilmesi öngörülmüş bu bağlamda mahbusların sadece hastalık nedeniyle tedavileri değil önleyici hekimlik uygulamasının bir metodu olarak yiyeceğinden içeceğine, giyeceğinden temizliğine kadar bir kontrol mekanizması tabiplerin kontrolüne verilmiştir (HR.TO.427/58-3-6.). Bu sürecin sağlıklı işleyişi için bir kayıt sistemi oluşturulmuştur (HR.TO.427/58-7.). Nizamnamenin devamında Müdürlerin, yardımcı müdürlerin, gardiyanların, bekçilerin ve kethüdaların mesuliyet ve mükellefiyetlerine ilişkin madde madde açıklamalar yapılmıştır. Bunlar, mahbusların maişetinden muhafaza-i sıhhatlerine, birbirleri ile ilişkilerinden ziyaretçileriyle görüşmelerine kadarki süreçlerini titizlikle görmelerine olanak sağlamak ve kayıt altına almakla görevlendirilmişlerdir (HR.TO.427/58-12-13-14)⁹.

⁷ ...beşinci rütbeden birer kıt'a nişan-ı zişan itasına bi-l-istizan irade-i seniyye-i mülükâneye müteallik buyurulmuş-tur (A.DVN. 136/6).

⁸ Bİlcümle memalik-i müteneddinde bulunan hapishanelerin usul-i iradesine müteallik ıslahat müzakere olmak üzere düvel-i mufuhama murahhaslarından mürekkeb 1872 senesi Temmuzunun altısında Londra'da tecemmü' idecek olan konfereye taraf-ı saltanat-ı seniyyeden dahi bir me'mur tayin ettirilmiş... (HR.MKT. 733-45).

⁹ Hicri 1287 tarihli farklı bir nizamnamede ise gardiyanların mükellefiyeti şu şekilde açık edilmiştir. "Gardiyanların vezaifi hapishanelerin nezafet ve taharetine ve muhill-i sıhha- halatın ref'ine dikkat itmek ve mahbusinin muayyen olan ekmeklerini ellerine i'ta eylemek ve hapishaneleri süpürüp yıkamak ve mu'tad olan günlerde mahbusinin elbisesini tathir ettirmek ve soğukdan muhafazalarına bakmak ve kandillerini yakmak ve sularını mevcut bulundurmak ve mahbusda bulunan hastaların hizmetlerini görmek

Kurumun koordine ve kontrolünden sorumlu amir ve memurun mesuliyetlerine ilişkin yapılan yazılı açıklamalar, mahkûmların tavır ve davranışlarına da tekmil edilmiştir. Bu bağlamda mahbusların öncelikle suçlarına istinaden tasnif edilmeleri ve bu ayrımında kendilerine mahsus elbiselerle ve bu elbiselerin sağ omuzlarına küçük parça bir çuha üzerine yazılı numaralarla yapılması uygun görülmüştür (HR.TO.427/58-16-17.). Nizamnamede koğuşların temizliğinden aydınlamasına, ziyaretçilerden kendi aralarındaki ilişki biçimlerine, hususi giyeceklerden içeceklerle hatta gürültüye sebebiyet verecek türkü çağrımalarına kadar bir çok ayrıntı düşünülmüş ve kayıt altına alınması kararlaştırılmıştır. Bu kurallar mecmuasının icmali, mahkumun hapishaneye girmesiyle yüzüne okunması ve mezkûr formun bir suretinin de hapsihanenin her tarafına asılması emir edilmiştir (HR.TO.427/58-17-19.). Bu tür sınıflandırmalar kurumun işleyişini kolaylaştırdığı gibi davranışlara ilişkin sınırlamalar da mahkûmun ve mevkufun hadsizlikten kaynaklı tavırlarının törpülenmesine olanak sağlamıştır.

Hapishanelere yönelik bu nizamın intizamı da teftiş mekanizmasıyla diri tutulmaya çalışılmıştır. Yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla etkin hale getirilmeye çalışılan denetim mekanizmasıyla hapishanelerdeki suiistimallerin tespit, teşhis ve tedavisi amaçlanmış ve bu niyetle haftada bir teftişlerinin yapılması (A. MKT. UM. 60/72) ve mahkûm yoklamalarının da aynı sürede kontrol ettirilmesi öngörülmüştür (A. MKT. UM.81/99). Hicri 1293 tarihli gardiyanlara ilişkin talimatnamede ise teftiş usulünün vali, mutasarrıf, kaimakam, bilumum mecalis-i rüesa ve azası tarafından “her vakt” yapılmasının emredilmesi” sadece denetimlere özgü bir vitrin çalışmasından ziyade her daim mahbusinin hıfz ve sıhhatine hazır bir hapishane yapılandırma isteğinden ileri gelmiştir (Düstur, Cild-i salis, 1287: 221).

Bu süreçte inşa edilen veya tamir edilen hapishaneler umumiyetle iki katlı kargir binalardan müteşekkil idi. Buralarda tevkif edilen mahkumların sıhhatlerinin kontrolü için bir hekim tayin edilmiş (HR.MKT.187/34.) veya bu yapıların yanı başına hastane inşa edilerek sağlık problemlerine çözüm üretilmeye çalışılmıştır (İ.MVL. 468/21220). Bedeni sıhhatleri için hekim tayin edildiği gibi manevi tedirginliklerinin terbiyesi için de Travnik Hapishanesi örneğinde müşahade edileceği üzere hoca tayin edilmesi (İ.MVL. 905/97.) devletin hapishanelere ilişkin hassasiyetinin, hükümlülerin içtimai hayata adapte edilmesi üzerine kurulduğunu hissettirmiştir. Ancak bu

ve mahbusinin uygunsuz bir hareketine teşebbüslerini hiss ettiklerinde zabıtaya haber virmek maddeleridir” (Düstur, Cild-i salis, 222).

arayışın sahadaki karşılığı, siyasi istikrar ve iktisadi istihsale istinad ettiği için merkezden uzaklaştıkça görünürlüğü zamanın insafına terk edilmiştir.

Hicri 1297 tarihli raporlar zikredilen durumun tespiti niteliğindedir. Yüzyılın ikinci yarısıyla başlayan iyileştirmeler mezkûr sahalardaki gelgitler nedeniyle istenilen sonucu vermemiştir. Bu durum tespite temsil vesikada şu şekilde dile getirilerek gerekli adımların atılması padişah buyrultusuyla yeniden gündeme getirilmiştir. “Dersaadet ve vilayatda bulunan bil-umum hapishane ve tevkifhanelerin muamelat-ı hazırayı dahiliyelerine meşhud olan adem'i intizam dahilen ve haricen birtakım sui istimalat ve şikayet ve itirazatı müstelzim olmasına ve bunların ahval ve dahiliyelerini ıslaha muktezi tedavinin tahtı nizama idhali adliyece teşebbüs olunmasına tanzimat cümlesinden olarak bir nizamın vaz'ı ve tesisi mühim ve muktezi bulunmasına binaen hapishane ve tevkifhanelerin idare-i umumiyesine müteallik icraat ve muamelat, adliye nezaret-i celilesinin tahtı nezaretinde olmak ve hapishaneler kabahat ve cünhalarının derecesine ve müddet-i mahkûmine göre tayin ve tevkifhane kabl-el hüküm taht-ı istintak ve muhakeme de bulunacak mazmun-ı aleyh ile müttehimine tahsis kılınmak ve buda erbabı cinayet ve cünha ile müttehim ve maznun-ı aleyhlerin muhtelif bir yerde bulundurulmasından derkâr olan mahzurun def'i maksadına mübtene bulunmak üzere esas ve mutazarruat-ı maslahatı şamil nezaret-i müşarun-ileyhden kaleme alınan nizamname layihası üzerine şura-yı devlet-i tanzimat dairesinden bir takım hey'et-i umumiyesinden tenzil ve tahattüm kılınan mazbata üzerine hapishanelerin inşaat ve tamiratı çarelerinin dahi bu kere şeref müteallik buyurulan irade-i isabet-ade-i cenabı padişahiye tevfikân” (Y.A.RES. 5/7.) yerine getirilmesi emir edilmiştir. Böyle bir hassasiyetin sürekli gündemi meşgul etmesi bile yüzyıl öncesindeki devletin bigâne tavrını ters yüz eden bir gelişme olmuştur.

Hadim Devlet Anlayışı Çabasına Bir Örnek: Van ve Mülhakatındaki Hapishanelerdeki İyileştirme Gayretleri

Sultanın Korunmuş Memleketlerinin (Memalik-i Mahruse-i Şahane) doğu surlarındaki en önemli burcunu teşkil eden Van vilayeti; stratejik konumu itibarıyla bu korunmanın katalizörlerinden biri olarak ön plana çıkarılmıştır. Şehrin böyle bir vasfa sahip olması, Osmanlı egemenliğinin ilk yıllarından itibaren idari yönetimce eyalet/vilayet merkezi olarak tercih edilmesine neden olmuştur. Bu tercih bölgeyi, siyasi, askeri ve iktisadi açılardan biçimlendirdiği gibi içtimai inisiyatifin dini ve kültürel mensuplarını da aynı hassasiyet üzerinden örgütlemiştir.

Toplumu ve bölgenin idari kompozisyonunu kompartımanlar şeklinde örgütleyen bu hassasiyet, ferdin inisiyatifini dini ve yerel önderlerin insafına teslim etmiştir. Toplumsal imtizacını millet sistemiyle, siyasi mizanını ise yurtluk-ocaklık anlayışı üzerinden kendi düzenine entegre etmiş, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiler ağını bu şekilde biçimlendirmiştir. XIX. yüzyılla birlikte temsil dilinin, dini ve yerel değerlerden ziyade beşeri ve merkezi referanslara atıf yapan siyasi yapılara işaret etmesi, Van vilayeti özelinde taşranın toplumsal ve idari alanında krizlere neden olmuştur. Tanzimat Fermanı böyle bir eşikte ilan edilerek içtimai çelimsizliklere ve siyasi çelişiklere neden olan etkenlerin ekartesine koşullandırılmış yeni bir düzenin varlığını ihsas ettirmiştir.

Bu tür hissiyatın hususi tezahürleri olan nizamnameler; toplumun nitelikli toplamını “ coğrafi ve tarihi hafızada”, eşitleyerek “toplumsal imtizacı”, “idari insicamı” ve “iktisadi istikrarı” yerel paydaşların eşit katılımlarına dayalı şekillenen “siyasi ihtiyar” düşüncesi üzerine temellendirilmiştir.¹⁰ Coğrafi ve tarihi veçhe toplumsal yapının paydaşları arasındaki kimlikleri muhafaza ederek bunların yatay eksenindeki ilişkilerini düzenlemeyi amaçlamış, “siyasi ihtiyar” ise bunların yönetilme tercihlerinden kaynaklı dikey yönlü iletişimlerini yönetenler nezdinde eşitlemeyi hedeflemiştir. Her iki hususiyet, çok çeşitli hassasiyetlere ev sahipliği yapan Van gibi vilayetlerin toplumsal ve siyasal dinamiklerini bir ülküye doğru koşullandıracağı inancını taşımıştır. Bu koşullandırmayla yatay eksenli ilişki biçimleri hoşgörü üzerinden öncelenerek imtiyazın yerine imtizac eksenli bir temsiliyete, dikey yönlü iletişim şekilleri de horgörüyü ötekileyerek ihtiramın yerine ihtiyar eksenli bir siyasi denklemin beklentisine odaklanmıştır.

Devlet, doğu sınır güvenliğinin hareket merkezini teşkil eden Van vilayetindeki örgütlenme biçimlerini (toplumsal imtizac-siyasi ihtiyar) akamete uğratarak şehrin mezkûr hususiyetine halel getirebilecek teşebbüslerin teskini, te'dibi ve tenkili için eylem planında Tanzimat'ın getirilerini bir ayna olarak kullanmıştır. Sahaya yansıyan uygulamalardan biri de hapishaneler olmuştur. 1267 (1851) tarihli belgede Anadolu müfettişi İsmet Paşa hazretlerine hitaben kaleme alınan belgede, bölgedeki hapishanelerin ahvalinin haftada bir yerel meclis azalarından birkaçı ile teftiş olunarak jurnallerin meclise

¹⁰ Tanzimat Fermanı sonrası devletin, geçmişten hareketle kendini güncelin gerçekliğinde yeniden bir okumaya tabi tutmasının en önemli tezahürlerinden biri yerel idari inisiyatifin bir tarafını teşkil eden mahalli meclisler olmuştur. Demografik denklem üzerine temellendirilen bu meclisler siyasi ihtiyarın önemli birer temsilileridir.

verilmesi¹¹ gayri hıfz u sıhhi koşulların iyileştirilmesine yönelik yerel yönetimlerin etkin bir şekilde sahada yer almasını teşvik etmiştir.

Van merkezi hapishanesi başta olmak üzere mülhakatındaki bu tür yerleşkeler bahse konu yansımanın tezahürlerindedir. Ancak mali sıkıntılar mezkûr gelişmenin sağlıklı bir şekilde yürütülmesine engel teşkil etmiştir. Bu tür sıkıntılar nedeniyle devlet, öngördüğü düzeni tehdit eden mücrim ve müttehimleri hakem ve hâkim devlet davranış biçimleriyle cezalandırmayı sürdürmüştür. Yürürlüğünü devam ettirdiği müeyyideler sürgün etmek, zindana atmak, küreğe koymak gibi bedeni ta'zib ve hissi ta'ciz etmeye meyilli cezalardan oluşmuştur. Şehrin hâkim yerinde konumlandırılmış Van Kalesi de zindan ve kalebendlik uygulamalarına mekân olarak belirtilen yaptırımlara mesken olmuştur.

Bölgede kalelerden bağımsız hapishanelerin inşasına kadar Van Kalesi'nin zikrolunan değerler kümesini tehdit edenler için bir hapishaneden ziyade tevkifhane olarak kullanılmaya devam edildiği bilinmektedir. 1273 tarihli vesikada bildirildiği üzere kalenin, mücrimlerin cerayimleri oranında cezai müeyyidelere çaptırılmalarından kaynaklı bir hükümlü ocağından ziyade suçlunun belirsiz bir süre kalede tutulması böyle bir tespiti meydana vermiştir. Tevkif sürecinin belirsizliği suçlunun “ıslah-ı nefis” etmesine bağımlı kılınması ile suça maruz kalan ferdi veya toplumsal çevrenin de tutum ve tavırlarının gözetilmesi bu süreçsizliğin nedeni görülmüştür. Belgede *yine sabıkı vechle ika-yı fesad ve habasete cesaret edecekleri mütaalasına mebni* (A.MKT.UM. 284/46) kale de tevkif edilmeleri uygun bulunmuş ifadesi yukarıdaki tespitin teyidi olduğu gibi bu bakış açısı Van kalesinin belirtilen değerler kümesinin temin ve tevsi'ine koşullandırılmış bir mekân olarak görev icra ettiğine de temel olmuştur. Kaleden müstakil bir hapishanenin varlığı 1268 (1852) tarihli bir belgede ifade edilmiştir. Ahşap tarzında tasvir edilen yapının ne zaman yapıldığına ilişkin bir tarih düşülmemiştir. Ancak zikredilen tarihte hapishanenin külliye yıkılmaya yüz tuttuğu ve yeni yapının inşasının

¹¹ Anadolu müfettişi İsmet Paşa hazretlerine

“Hapishanelerin ahvali bi-t-teftiş olduğundan haftada bir defa meclis azasından birkaç kişi ile yokladılması ve bundan böyle jurnalinin meclise verilmesi hususları ve gizlide dahi lazım gelenlere ifade kılınarak ba'dema ol-vechle harekete mübaderet olunacağını müşar-ı ita olunan mazbata takdim kılındığı ifadesine dair varid olan tahrirat behiyeleri meclis-i valaya lede-l i'ta ol-vechle vuku'a gelen himmet ve hareket düsturuyula muvafık hal ve maslahat olmasıyla bundan böyle dahi ahval-i lazimedede tedkikat ve tahkikat-ı mukteziyenin icrasıyla ifa-yı hüsn-i memuriyete himmet olunmasının hususunun savb- valalarına te'kid ve temhirin, tezkir kılınmış olmakla...” (A.MKT.UM 60/72).

elzem olduğu ve maliyetinin ne kadar olacağı ilgililere bildirilmiştir (A.MKT.MVL. 54/21)¹². Mali yetersizlikler vilayetin bu konudaki talebinin sürekli ertelenmesine sebebiyet verdiği Hicri 1287 (1870) tarihli belgenin içeriğinden anlaşılmaktadır¹³. Bu tür zafiyet yerel paydaşların katılımı ve merkezi hazinenin de katkısıyla aşılmaya çalışılmıştır¹⁴. Tüm bu çabaların sonuçlanıp sonuçlanmadığı belirsizliğini korurken Hicri 1296 (1879) kayıtlı bir diğer belge de ise hapishane taleplerinin tekrardan dile getirilmesi bu konunun sürgit bir hikâyeye dönüştüğünü göstermektedir¹⁵.

Hapishanenin inşasına yönelik taleplerin sürekli muallakta kalmasının nedeni, devletin siyasi ve mali krizler ile yüzleştiği bir döneme tesadüf etmesinden (Kırım Savaşı ile başlayan iktisadi istikrarsızlığın 1881 Muharrem karnamesi ile son bulan süreç) kaynaklanmıştır. Ancak bu tür krizlerin etkisinin tedricen tedavi edilmeye başlandığı bir zaman aralığında mezkûr talepler yerine getirilmiştir. 1886 tarihli “Saye-i inayet-vaye-i cenab-ı padişahide müceddeden inşa edilen Van merkez hapishanesinin resmi küşadı icra olduğuna dair Van vilayetinden meb’us telgrafnamenin sureti manzur-ı sami hidivaneleri buyrulmak üzere leffen arz ve takdim kılınmasına ol-babda” (DH.MKT. 1360/64.) içerikli belge, yaklaşık otuz küsur yıllık talebin mutlu bir son ile neticelendiğini göstermiştir¹⁶.

¹² “... Hapishane külliye münhedim olmak cihetiyle mahal-i merkumenin keresteleri kullanılarak üç bin guruş masrafla birkaç koğuşdan ibaret bir hapishanenin inşası...”

¹³ “Van da hükümet konağı ittihaz olunan Timur Paşa konağı vuku’bulan istida üzerine sahipleri tarafından mükemmel bir hapishane inşasıyla ilave olunmak şartıyla icaresinin bin üçyüz guruşa iblağı hakkında mukaddema merkez vilayetçe müzakere cerayaniyle mahalinde vuku’bulmuş ise de bazı esbabdan naşi sahipleri tarafından bu suretle muvafakata hasıl olmayup hapishanenin inşasıyla konağın inşası için mahalli paydaşlar başta olmak üzere merkezi hazineden yardım talep edilmiştir” (İ.DH. 620/43146).

¹⁴ “ahali ve aşair-i merkumenin ucuretinden ve eşya bahasından alacakları bulunup canib-i miriye terk eylemiş oldukları yetmiş bin guruş...” (İ.DH. 620/43146).

¹⁵ Van vilayeti hapishanesi iki yüz kırk üç bin üç yüz elli altı masrafla vücuda geleceği beyanıyla icra-yı iktizalarına dair... (ŞD. 1505/38.).

¹⁶ 1914 tarihli belgede ise otuz küsur yıllık inşa sürecine konu olan hapishane ve müstemlatı şu şekilde tasvir ve teşhir edilmiş ve metinde ifade edilen içtimai, siyasi ve ferdi hassasiyetler üzerinden yeniden güncellenmesi dile getirilmiştir. Hususan bir ismi olmadığından Van Merkez Hapishanesi namıyla tesmiye olunan bu yeni yapı dâhilinde mahpus ve mevkufata mahsus altı koğuş mevcuttur. Bu koğuşların beheri hıfzu’l-sihha noktasından on altı şahsı ancak istiab eder. Bir müddetten berü mevcudunun kesretinden dâhil-i hapishaneden hariç ve cümle kapusundan iki kapu içeride gayr-ı muntazam ve güneş görmez bir iki koğuş bir kısım mahbus ve mevkufata tahsis edilmiş ise de yine istiaba gayr-ı kafi ve ba-husus hapishane cephesinin şimale nazır ve şark ve cenub cihetlerde suruyla mahduttur (DH. MB.HPS. 149/36).

Van merkez hapishanesinin faaliyete geçirilmesiyle bölgenin geleceğini karartacak isyankâr adımların atılmasının aynı döneme denk gelmesi arasındaki tarihi tevafuk, farklı tespitlere kapı aralamıştır. Bu yeni yerleşke, devletin tedip ve terbiye yönelik müeyyidelerini hadd, kısas, diyet, ta'zir ve kürek gibi cezalandırma yöntemleri yerine zindanı, kurumsal bir tezahürle yoğurarak oluşturduğu hapishane sistemi üzerinden güncellediği gibi şiddete kapı aralayan arayışlara rağmen iyileştirmelerden ödün vermeyeceğine de bir cevap niteliğinde olmuştur. Ancak hapishanenin mali sorunlar nedeniyle 30 yıl gibi bir sürede ancak oluşturulması birçok zaafiyetler silsilesinide beraberinde getirmiştir. Hapishanenin açılışından kısa bir süre sonra kapasitesinin üzerinde mahkûm barındırdığından dolayı iyileştirmelerin yapılması talep edilmiş ancak mali ve siyasi sorunlar nedeniyle mezkûr istekler gerçekleştirilememiş ve hapishane derunundaki mahkûmların kavgaları (Ermeni-Kürt mahkûmlar arasında) bunların bir bölümünün Erzurum Hapishanesi'ne gönderilmesini gündeme getirmiştir (Arvas, 2018: 307).

Hapishanenin yaşadığı sorunlara ilişkin bu tür kısa soluklu çözüm arayışları yanında daha kalıcı yöntemler de zamanla geliştirilmeye çalışılmıştır. Bölgenin, Ermeni çetelerince sürekli tedhiş siyasetine maruz bırakıldığı dönemlerde bile bu tür şiddeti sergileyenlerin tutuklu buldukları merkez hapishanesindeki düzenlemeler, zikredilen keyfiyetin bir örneğidir. Bu bağlamın somut bir temsili, I. Dünya savaşının arefesinde ve esnasında Van ve mülhakatında Ermeni çeteleri başta olmak üzere devletin kurulu düzenine karşı gerçekleştirilen terör faaliyetleri müsebbiplerinden mahkûm veya mevkuf olanlarının hapishanedeki izdihamlarından kaynaklı kötü koşulların iyileştirilmesi noktasında merkezle yapılan yazışmalardır¹⁷. Bu hassasiyete bir diğer misal ise bahse konu savaştan iki yıl önce kayıtlara geçmiştir. Merkez hapishanede mahkûmların sağlıklarına o denli ehemmiyet verilmiştir ki bunun sonucunda gardiyanlar, sadece mahpusların kaide ve kurallara uyup uymadıklarını gözetlememişler aynı zamanda hapishane derunundaki hastanenin müstahdem ihtiyacına göre zaman zaman hademe olarak da görev yapmışlardır. İlgili belgede mezkûr zevatın sağlık sorunları yaşamamaları için (böyle bir tercih her ne kadar devletin kamu sağlığı

¹⁷ 1914 yılı itibariyle Van Merkez Hapishanesi'nde mahkûm ve mevkufun sayısı 244 ve ertesi yıl ise bu sayı 149 kadardır. 1915 yılında 149 mahkûmun 94'ü Divan-ı Harbi Örfi'de (Devletin zatına karşı işlenmiş suçların ve suçluların muhakame edildiği olağanüstü mahkemedir) yargılanmış veya mahkemesi devam edenlerden oluşmaktadır (DH. MB.HPS. M. 20/69 - DH. MB.HPS. 149/36).

noktasındaki personel zafiyetini gösterse de) güvenlik endişelerini bir kenara koyup sağlık kaygılarını öncelemeleri hapishane özelinde hadim devlet anlayışının tedricinde olsa tezahürüne bir temsil olmuştur¹⁸.

Van Merkez Hapishanesi örneğinde görüleceği üzere bedeni ve hissi müeyyidelerin daha sağlıklı bir ortamda geçirilmesine yönelik bu çabaların her ne kadar ferdin ıslahına koşullandırılmış çabalar olduğu gerçeği göz önünde bulundurulsa da bir diğer beklentinin bunların toplumsal imtizaca ve siyasal ihtiyara katkı düzeyleri olacağı şüphesizdir. 1306 (1889) tarihli belgede mahkûmların durumu açık edilerek bunların toplumsal ve siyasal ödevlerine ilişkin hapishane yönetiminin icazet vermesi ve cemaat önderlerinin de bunlara kefil olmaları karşılığında salıverilmeleri zikredilen tespitin somut bir delilidir. “Birkaç seneden beri mahbus olan Karakin ile malumu-l-esami-i kêsan ve Rahip Danyal ve Ahin nam şahıslar müddet-i mezkure zarfında ıslah-ı nefis etmiş olacakları gibi şimdiki halde vilayette emin ve asayiş ber-kemal olduğuna ve hemişe meslek-i sadakat ve ubudiyette sabit olacaklarına dair vilayet dâhilinde bulunan umum Ermeniler namına olarak Ermeni mu’teberanı tarafından geçende atabe-i uluyaya telgraf dahi keşide edildiğine binaen...(DH.MKT. 1634/119).

Hadim devlet anlayışı noktasında son dönem Osmanlıların samimiyetine somut örnek teşkil eden Van merkez hapishanesindeki bu tür anlayışlar, içtimai imtiyazı toplumsal imtiyaz lehine törpüleyip (Osmanlı vatandaşlık projesi), patrimonyal ihtiramı siyasal ihtiyara tahvil ederek (Meşrutî monarşi) devlet millet bütünleşmesinin tahkimine yönelik yatırımların esaret sistemindeki bir karşılığı olarak da değerlendirilmiştir. Van merkez hapishanesinin yaklaşık otuz yıllık bitmeyen hikâyesi de bu karşılığın bir sonucu olarak neticelendirilmiştir. Bu karşılığın nazari düzeyini tayin eden somut bir diğer mülhaza ise 1330 tarihli belgede yeni bir hapishanenin inşası için Van Gölü çevresinde fizibilite çalışması için Tarih-i Osmani Encümen azasından bir memurun gönderilmesi ve bu memur tarafından ifade edilen fikirlerin ilginçliği olmuştur.

İlgili belgede “Bitlis, Van, Erzurum, Diyarbekir, Mamuratü’l-aziz ve Musul vilayetlerindeki mahkûmun-i cinaye için Van Gölü sahilinde münasip bir noktada bir hapishane-i umumi inşası mutasavver olduğundan bunun Ahlat’ta mı yoksa Tatvan mevki’inde mi yapılmasının uygunluğu için öne sürülen fikirler, devletin bu konudaki

¹⁸ “Van vilayeti merkez hapishanesinde mevcut mahbusine ve emsaline nazaran fazlalığı tebyin eden altı nefer gardiyandan birinin mezkûr hapishane derunundaki hastahanedeki hademe olarak istihdamı bi-t-tensib keyfiyet-i ba-tahrirat vilayet-i müşarün-ileyhe tebliğ olunmuş...” (DH.MB.HPS. 145/10).

müktesebatıyla kıyaslandığında hadim bir anlayış ile kendini güncellendirmeye çalıştığı çıkarımını yapmak imkan dahilindedir (DH. MB. HPS. 35/7-3-1). Tercih sürecinde memurun, tarih, kültür, coğrafya gibi kriterleri dikkate alarak yaptığı mukayeseler, siyasi ihtiyarın gerekçesine temel toplumsal devinimin mütemmim cüzi olan ferdi inisiyatifi hangi kıymetler etrafında te'dib ve terbiye edileceğinin de ipuçlarını vermiştir. Durum tespitine meydan tanıyan kriterlerin ilki bölgenin tarihi ehemmiyetinden bahsedildiği bölümdür. Küçük Asya olarak tesmiye edilen Anadolu'nun ümran ve medeniyet hamurunun Ahlat'ta yoğrulduğu, bu yoğunluğun kıvamı Akkoyunlu, Bayındır ve Karakoyunlu gibi devletlerin kıyamına kulvar olduğu ve Osmanlıları da müjdelediği ifade olunarak böyle bir müktesebata meydan bölgenin bu tür müesseselerce ihya edilmesi tavsiye edilmiştir¹⁹. Bu tavsiyeye semer tarihi arka plan, inşa edilecek hapisanede istihdam edilecek memurun ve müstahdemın davranışlarını biçimlendireceği, bu denklemin hem müessesesinin işleyişine hem de mahkûmun psikolojisine payanda olacağı izahtan varestedir.

Tarihi arka planın şekillendirdiği bölgede hapisaneye beşiklik edecek bölümün iki kebir cami-i şerife ve ihyası kabil bir hamama ve beş yerden çıkan gayet leziz ve mebzul su menba'na ve bir hayli eşcara havi bulunduğu ve bunların ise ihtiyacat-ı sıhhiye ve hayatiyeye medar olduğu tasvir edilerek mezkûr alan sakinlerinin ve üserasının hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarının karşılanacağı ifade edilmiştir (BOA. DH.MB.HPS. 35/7-4-5). Geçmiş dönemlerde sıhhi ve hayati koşullardan mahrum bölgeler suçlulara mesken ve mahbes olarak tayin edilirken çalışmaya aralık olan tarihlerde ise hangi hususiyetler üzerine

¹⁹ “Van Gölü'nün sahil şimalinde bulunan Ahlat kasabası hedefimiz olan nokta-i nazardan başlıca dört kaideyi muhtevindir. Evvela ma'lum-i alileri buyrulduğu üzere on yedinci sene-i Hicriye de zaman-ı hazret-i Farukî de eyadi-i İslama geçen bu kasaba asırlarca küçük Asya'ya merkez-i be-kâne-i ümran ve medeniyet ve senelerce fûru'-ı hükûmat-ı İslamiyeden Akkoyunlulara, Bayındırlara, Karakoyunlulara pay-gah-ı miknet ve celaled olduğu gibi mensubiyetiyle mübahi olduğumuz Osmanlı kavmi necibinin menşe-i tarihiyesi olmak itibarıyla de haiz-i ehemmiyet-i uzma olup halbuki: bugün mazarine bir saha-ı tarihiyesine revabıt-ı sıhhiye ile merbut olmayan akvamin yaşamağa liyakatı olmadığı şun-ı carie isbat itmekte olmasına ve tarih-i millimizin mukaddimesini teşkil eyleyen bu mevki'i ehemmin i'mar ve ihyası vazifesi cümlemizin uhde-i takdir ve hamıyyetine müterettib bulunmasına ve binean-aleyh binlerce yaralar sarfiyla orada böyle bir müessesenin getirilmesi el-yevm sefaletin pençe-i ahenini altında zebun ve seviye-i measir-i dimağıyece her yerden dun kalan ve kâmilen Türk anasırına mensub bulunan kasaba ahalisinin cebin-i müca'adında hutut-ı refah ve nişan ve kendilerine bir saha-i vasiye-i say'-ı inbisat te'min edeceği kaffe-i izahtan varestedir” (BOA. DH.MB.HPS. 35/7-4).

hapishanenin inşa edilmesi gerektiği tavsiyesi, devletin hadim bir anlayışla kendini güncelleme gayretine bir delil olarak görülmüştür²⁰. Hapishanelerin hadim devlet anlayışı paralelinde paylanmasına yönelik bu tür tasavvurların tasdikatını tayin edecek olan en önemli iki kriterin, iktisadi istihsal ve siyasi istikrar olduğu göz önünde bulundurulursa her iki ilkenin de belirtilen aralıkta gel-gitlere konu olacak bir intizamsızlığa hapsolması 1850'ler sonrası inşa edilen hapishanelerin ihtiyaçlar doğrultusunda yenilenmesini zorlaştırdığı gibi Ahlat örneğinde olduğu gibi örnek hapishanelerin inşasını da ya geciktirmiş yada metinlerde tasavvurat şeklinde kalmasına neden olmuştur.

Van ve kazalarındaki hapishanelerin genel durumu hakkında Kanun-ı evvel 1329 (1913-14) tarihli raporlardaki bilgiler, bahse konu anlayışı özetler mahiyettedir. Elbak ve Erciş kazaları dışında kadınlara özgü hapishanenin yokluğu dile getirilerek dolaylı bir şekilde nisaya mahsus mahbusların inşası talep edilmiştir. Bu istek, Tanzimat sonrası toplumsal tasavvurun cinsiyet eşitliği noktasında hangi toplam üzerinden tamamlanacağına bir temsil sunarken mevcut yerlerinde “mevkufinin tevkifine” uygun olmadığı uyarısı yapılmıştır (DH.MB.HPS. 149/36-8,14). Hoşab, Gevar, Şatak, Adilcevaş, Mamuret-ül Reşad, Muradiye, Gevaş, Erciş, Çölemerik kazalarındaki hapishanelerin hükümet malı, Şemdinan, Mahmudi, Elbak'taki mahbushanelerin ise kira olduğu, hem mülk hem de isticar olanların tek odadan ibaret oldukları “kavaid-i hıfz u sıhhiye muvafık” olmadıkları merkeze bildirilmiştir. Örnek Gevaş kazasında hapishanenin yeni yapılmış olmasına rağmen 20 kişiyi zar zor idare eden bir yer olduğu ve belirtilen tarih itibarıyla mahbusin sayısının 18 olduğu vaz edilirken diğer kazalardaki durumunda belirtilen zafiyetlerle benzerlik gösterdiği vurgulanmıştır. Hükümet dairelerinde veyahut jandarma birliğine tahsis edilen emakin-i belediyein zemin katlarında bir göz odadan ibaret olan kaza hapishanelerinde ortalama 10 ile 20 arasında mahbusinin haps olunduğu, bunların da mahkûm ve mevkuf ayırt etmeksizin bir arada tutulmalarından kaynaklı izdihamlara sebebiyet verdiği belirtilmiştir. Böyle bir tablonun zanlı, sanık ve suçlu ayırımına ket vurarak psikolojik eşiği paraladığı ima edilerek zikredilen hapishanelerin hadim devlet ihtiyaçlarıyla mütenasip olmadığı tasrih edilmiştir (DH.MB.HPS. 149/36-4,15).

²⁰ Belgenin devamında bölgenin “ab u havasının letafet ve itidali hesabıyla göl sahilinde kain bilad ve kasabanın kaffesine faik olması ve buraya nadiren kar yağması dahi piş-i çeşmi dikkate alınacak hususiyettendir.” ifadeside tespitin somut bir temsildir. (BOA. DH.MB.HPS. 35/7-5).

Benzer tablonunda sürekli iyileştirmelere konu olan Van Merkez Hapishanesi'nde yaşandığı aynı tarihlerde rapor edilmiştir. Zikredilen tarihlerde 244 zükûr (erkek) ve 2 nisa (kadın) olmak üzere toplamda 246 mahbusun vardır (DH. MB.HPS. 149/36-2.). Hapishanenin toplam kapasitesinin 96 kişi olduğu dikkat-i nazara alınırsa çok vahim bir tablo ortaya çıkmaktadır. Senenin her dört ayının ilk gününde (Yoklama tarihleri Mart ve Temmuz ve Teşrin-i sani aylarının birinci günüdür) mahalince imla edilerek Dahiliye Nezaretine gönderilen Van Merkez Hapishane yoklama defterindeki mahbusun ve mevkufinin suçlarına göre mevcudunun mezkûr yapının kapasitesinin çok üstünde olduğu Rumi 1331 (1915) yılında kaleme alınan raporda da açıklanmıştır. Mezkûr yerleşkede bahse konu yoklama defterine göre tablo şu şekildedir (DH.MB.HPS.M. 20/69).

Mahkûmin Miktarı

Nev-i Ceraim	Zükûr	İnas	Yekûn
Cinayet	26	1	27
Cünha	2	-	2
Kabahat	-	-	-
Divan-ı Harbi Örfiden	45	-	45

Yekûn:74

Mevkufinin Miktarı

Nev-i Ceraim	Zükûr	İnas	Yekûn
Cinayet	19	1	20
Cünha	6	-	6
Kabahat	-	-	-
Divan-ı Harbi Örfiden	49	-	49

Yekûn:75

Böyle bir tablonun vahameti, belgenin devamında hapishanenin kapasitesi göz önüne sunularak gösterilmeye çalışılmıştır. Mahpus ve mevkufata mahsus altı koğuşun mevcut olduğu bu koğuşların her birinin hıfzu'l-sıhha noktasından ancak on altı şahsı istiaab edebildiği ve bir müddetten berü hapishane mevcudunun kesretinden dolayı izdiham yaşandığı belirtilmiştir. Bu problemi palyatif çözümlerle paylama teşebbüsleri neticesinde dâhil-i hapishaneden hariç ve cümle kapusundan iki kapu içeride gayr-ı muntazam ve güneş görmez bir iki koğuş daha eklendiği ve buraların bir kısım mahbus ve mevkufata tahsis edilmiş olmasına rağmen yine de istiaba gayr-ı kafi olduğu ifade edilmiştir (DH. MB.HPS. 149/36). Hem vilayette hem de kazalarında hapishanelerin durumunu tasvir eden bu mülâhazalar dikkate alındığında geçmiş deneyimlere nazaran mahkûmun bedeni tedibine koşullandırılmış ve zindan olarak tabir edilen sağlıklı izbe yerlerden, sağlık ve sıhhati gözetken daha yaşanılır

bir alan oluşturma kaygısının somut izlerini görmek mümkündür. Dönem itibariyle hapishanenin ihtiyaçları karşılayamaz bir halde olmasının mahkûmları kötü şartlara maruz bırakması ve bu durumun müfettiş nezdinde endişe yaratması, devletin bu noktadaki hassasiyetinin müktesabatıyla²¹ mukayese edildiğinde nasıl bir değişime tekabül ettiğinin de açık bir temsili olmuştur²².

Sonuç

Hakem ve hâkim devlet anlayışının cezai müeyyidelerine göre temellendirilmiş olan ilk dönem hapsedme veya sürgün eylemlerinden beklenti, şiddeti önceleyen davranışları fiziki olarak ta'zib ve hissi olarak da ta'ciz ederek kendilerine çeki-düzen vermeleri veya belgelerin diliyle “ıslah-ı nefis” etmeleri olmuştur. “Tebdil-i mekân ve teb'id-i evlad u iyale” istinad eden kalebentlik ve zindan cezası zihni, fikri, kalbi duyguları ta'ciz ederken kürek cezası ise bedeni ta'zib ederek suçlulara aşın ve aşyanın kıymetini kendilerine telkin ederek terbiyeyi amaçlamıştır. Ancak hadim devlet anlayışının daha görünür bir hale geldiği XIX. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte bu tür cezalandırma yöntemlerinin giderek azaltıldığı ve suçluların cezai müeyyidelerine mekân olacak meskenlerin, uzak diyarlar değil genel itibariyle suçun işlendiği mahaldeki hapishanelere evrildiği ve suçlunun tezkiesine koşullandırılmış uygulamaların ise bedeni ta'zib etmekten ziyade zihni, fikri ve kalbi duyguları ta'ciz ederek mahkûm tavırlarının ta'diline yönelik kısıtlamalardan oluşturulmaya çalışıldığı belirlenmiştir.

Mahkûm tavırlarının ta'diline koşullandırılmış yeni hapishane sisteminin artıları, kendi kaderlerine terk edilmiş suçluları devletin müşfik kollarında rehabilite edilen mekânlara dönüştürülmüş olmasıdır. Bu hissiyata mebbe olan Tanzimat Fermanı'nın yeni bir toplumsal yapıyı telkin etmesi sonrasında bahse konu amacı teyid eden nizamnamelerin tanzimi ve bu teorik düzlemin uygulama dizgesinde çeşitli tesislerle tevsiki, klasik Osmanlı sisteminin anlamlandıran birçok

²¹ XVI. Yüzyılın ikinci yarısına ticari bir mesele nedeniyle Trablus'ta alıkonulan bir Almanın, hapishane ve kale zindanında maruz kaldığı sıkıntılar, zikredilen müktesebatin nasıllığına ilişkin müşahhas verilerden bir tanesidir. Bkz. (Krafft, 1996).

²² Resmi makamların, hadim devlet anlayışı paralelinde “insanı yaşat ki devlet yaşasın” kaygısıyla cezai müeyyidelere mesken hapishaneleri iyileştirme gayretlerinin bir benzerini kamuoyunun nabzını tutatan dönem neşriyatında da gözlemlemek mümkündür. Bu bağlamda Tanin gazetesi muhabiri Ahmet Şerif Bey'in Osmanlı ülkesi dahilindeki hapishanelerin durumuna ilişkin yaptığı gözlemlerini kamuoyu ile paylaşması ve dolaylı bir şekilde buraların iyileştirilmesini teklif etmesi, konunun üst başlığıyla mütenasib bir tavır olduğu şüphesizdir. Bkz. (Gazel, 2010: 143-151).

müessesesinin mekân ve zaman içre varlıklarının sorgulanmasına zemin hazırlamıştır. Cezai müeyyidelere mekân olan yapı ve uygulamalar da bu değişim değirmeninden nasibini almışlardır. Ancak bu değişim rüzgârının hem nitelik hem de nicelik açısından siyasi istikrar ve iktisadi istihlal ile paralel yürütüldüğü ve merkezden uzaklaştıkça da şiddetinin düştüğü gözlenmiştir. Van ve kazalarındaki hapisanelerin inşa ve iyileştirme süreci bu etkenlerin bir temsili olmuştur.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (Osmanlı Arşivi)

Resmi Kaynaklar

Düştur

Mühimme Defterleri

Kitap, Makale ve Tezler

Arvas, Z. T. (2018). *Van Vilayeti (Sultan II. Abdülhamid Döneminde)*. Van: Van Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal Daire Başkanlığı.

Âşıkpaşazade. (2003). *Osmanoğulları'nın Tarihi*. Yavuz, K.-Saraç, M. A. Y. (Çev.). İstanbul: Koç Kültür Sanat.

Barkan, Ö. L. (1950). Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* (Ekim 1949-Temmuz 1950), C. XI. İstanbul: İstanbul Basımevi.

Caroline, F. (2000), *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı (Osmanlı İmparatorluğu'nun Öyküsü 1300-1923)*. Z. Kılıç (Çev.). İstanbul: Timaş Yayınları.

Çiçen, A. (2010). *Meşrutiyet Dönemi Cezaevi İslahatı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

Demirbaş, T. (2005). Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi. Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun (Ed.), *Hapishane Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- Danişmend, İ. H. (1975). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. C.V. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. Kılıçbay, M. A. (Çev.). İstanbul: İmge Yayınları.
- Gazel, A. A. (2010). Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Bey'in Notlarında Osmanlı Hapishaneleri. E. G. Naskali ve H. O. Altun (Ed.), *Hapishaneler Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İnalçık, H. (1967). Adâletnâmeler, *Belgeler*, II/3-4, s. 49-145.
- İnalçık, H. ve Seyitdanlıoğlu, M. (2006). *Tanzimat (Bir Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu)*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Krafft, H. U. (1996). *Türklerin Elinde Bir Alman Tacir*. Akpınar, T. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- M. Hakim Efendi. (2019). *Hakim Efendi Tarihi*. Tahir Güngör (Haz.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- Orat, J. A. ve Çelik, F. (2011). Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 75-88.
- Santos, J. L. de las H. (2014). Women's Reformatories and Prisons in the Early Modern Age: Morality, Welfare and Repression of Women in the 17th and 18th Century, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 161.
- Şemseddin Sami (1332). *Kamus-i Türki*. İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Yılmaz, Z. (1990). *Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi Tarihi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.